

Fuat Sezgin'in 'Yetki Verilmiş Kitap Râvî ve Müellifleri' Tanımını Üzerine İsrâîlî Rivâyetlere Dair Bir Değerlendirme

Recep ATAV*

“An Evaluation on Judaist Stories Regarding Fuat Sezgin's Definition of 'Authorized Book Tellers and Writers'”

Abstract: The late Fuat Sezgin, who has prominent investigations in the field of history of sciences, has a special place in theology due to his history and hadîth works. His knowing many languages, his identity of being a historian and his talent in evaluating the ancient works stimulate the new generations, and put forward new ideas to the studies in the field of theology. In this article we will focus on the expression the authorized tellers and authors, used by him in the evaluation of scripls of tales related to Judaism and will try to present a different angle in the assessment of these scripts. We have to state that renowned the assessment done by us, was reduced to Taberî's interpretation *Câmi' al-bayân 'an ta'vîli âyi'l-Ķur'ân* and thus the late Fuat Sezgin's expression has a key role in the evaluation of scripls of tales.

Citation: Recep ATAV, “Fuat Sezgin'in 'Yetki Verilmiş Kitap Râvî ve Müellifleri' Tanımını Üzerine İsrâîlî Rivâyetlere Dair Bir Değerlendirme” (in Turkish), *Hadîs Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVIII/2, 2020, pp. 59-73.

Keywords: Judaism, riwâyah, hadîth, authorised book tellers.

I. Giriş

Sahâbe ve kibâr-ı tâbiîn müfessirlerince İsrâîliyâta dair tefsir öğeleri zamanın ilim anlayışı çerçevesinde çok sık olarak kullanılmış, âyetlerin güncel tefsirinde yardımcı unsur olarak bu verilerden istifade edilmiştir. Sahâbe döneminden itibaren kullanılan bu veriler günümüz tefsir algısından farklı olarak

* Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, KAYSERİ, recepatav@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3413-8422 Geliş: 12.05.2020 Yayın: 31.12.2020

bir problem veya ayıklanması gereken yabancı bir unsur olarak değil bir kaynak ve imkân olarak görülmüştür.¹ Hz. Peygamber'in özellikle Medine döneminde bazı dinî ibadet biçimlerinden tutun giyim kuşam şekline kadar Yahudiler ve Hıristiyanlara muhalefet etme yönündeki siyasî talimatlara rağmen, bu tür rivâyetlerin bir şekilde sahâbe ve hemen hemen bütün tâbiîn müfessirlerce kullanılması üzerinde durulması gereken bir husustur. Sahâbe ve Kibâr-ı Tâbiîn ulemâsının bu rivâyetleri nakletmelerinin, her şeyden önce İslâm dinine mensubiyetle ilgili sağlam bir özgüvenden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür.² Öte yandan Kur'an'ın nüzûl süresince Müslümanlar ile Yahudiler arasında birçok ciddi gerginlik yaşanmış olsa bile bu gerginlikler tarihi süreçte görüldüğü üzere bir muhâlefet ideolojisine dönüşmemiş, aksine Medine ortamında Müslümanlar ile Yahudiler arasında birçok beşeri münasebet devam etmiştir.

Sonraki dönemlerde ise müfessirlerin rivâyetlere savunmacı bir üslupla yaklaşımları, Moğol ve Haçlı istilaları ve rivâyetlerin senedlerinde mevcut olan kopukluklar, bu rivâyetleri değerlendirmede menfî bir durumun gelişmesine sebep olmuş, özellikle son yüzyıl tefsir anlayışında, bu durum daha da kötüye gitmiştir. Zira Batı kültür ve medeniyetinin İslâm kültür ve medeniyeti karşısında hegemonyası ve kültürel, siyasî, askerî, iktisadî alanlardaki yenilgiler müfessirlerin bu rivâyetlere karşı reddedici bir tutum takınmalarına sebep olmuştur. Ayrıca, günümüz düşünce dünyası içerisinde etkin olan pozitivist felsefe veya rasyonel düşünce eğilimi son yüzyıl müfessirlerinin düşünce eğilimlerini etkilemiş ve ister istemez bu eğilim doğrultusunda bu rivâyetleri algılama ve değerlendirmede dışlama, hatta reddetme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Artık müfessirlere göre senedi mevkûf veya maktû her rivâyet veya İsrâîlîyâta dair her nakil akıl dışıdır ve din adına bir bozulmadır.³ Dolayısıyla başta Taberî olmak üzere erken dönem bütün müfessirlerce kullanılan İsrâîlîyâta dair rivâyetler son dönem müfessirlerce menfî bir olguya dönüşmüş ve bunların reddilmesi gerektiği şeklinde yaygın bir kanaat oluşmuştur.

Peygamberler diyarı olarak bilinen Ortadoğu coğrafyasında neşv u nemâ bulmuş bu rivâyetlerin, komplo teorileri çerçevesinde değerlendirilip eleştirilmesinin doğru bir yaklaşım olduğu kanaatini taşımıyoruz. Çünkü ister önceki kültürlerden tevarüs eden bilgi veya rivâyet kalıntıları şeklinde genel değerlendirme yaklaşımı tercih edilsin, ister sahâbe ve tâbiînlerin önceden edindiği bilgiler⁴ çerçevesinde âyet ve sûreleri tefsir etmek amacıyla kullandıkları malzemeler şeklinde düşünülün, bu bilgiler tefsirlerin muhtevâsında mevcut bir

¹ Ertuğrul Döner, *Tefsirde İsrâîliyyatın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2017, s. 102.

² Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2016, s. 188.

³ Ebû Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muharrem Tan, İstanbul: Yeni Yönelişler Yayınları 2013, s. 160-183-199, Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 243-245.

⁴ Veysel Özdemir, "Abdullah b. Amr b. el-Âs (65/684)'ın Rivâyetlerinin Hadis Kaynaklarına

gerçeklidir. Dönem insanının eşyayı ve tabiati yorumlama biçimi, geçmişte yaşanmış hadiselerin zihinlere bıraktığı tarihsel izler veya eski miras⁵ olarak değerlendirilebilir. Bu noktada İbn Haldûn'un "Ehli Kitâb'ın avam zümresi ne biliyorsa onlar da o kadar şey biliyordu⁶" şeklindeki ifadesi tartışmaya açık bir ifadedir. Çünkü hadis, tefsir, siyer ve tarih kaynaklarındaki birçok rivâyet Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki Hicaz Yahudilerinin yazılı kutsal metinlere sahip olduğunu bildirmektedir. Bu kitaplar şifâhî olarak nakledildiği veya Beytü'l-Midraş denilen Yahudi medreselerinde avam seviyesinin üstünde okutulduğu herkesçe malumdur. Dolayısıyla İslâm öncesi cahiliyye toplumu ve bilhassa Medine ve Yemen çevresi geçmiş ümmetler ile gönderilen peygamberleri ve bunlarla bağlantılı olarak anlatılan kıssaları, dilden dile dolaşan haberleri, onların yurtlarını ve geride bıraktıklarını biliyorlardı.⁷ Bunlar arasında Hz. İbrahim aleyhisselâmın Nemrut'la mücadelesi, kendisini ateşin yakmaması, babasıyla tartışması, ailesinin bir kısmını Mekke'ye yerleştirmesi, Kâbe'yi inşa etmesi gibi hususları örnek olarak saymak mümkündür. Anlattıkları bu kıssaların doğrudan Tevrat veya İncil metinlerinden alıntılama şeklinde değil ise de, semâî veya şifâhî olarak öğrendikleri bilgilere dayandığı muhakkaktır.⁸ Dolayısıyla İsrâîlîyyâta dair bu kabil rivâyetleri, sonradan bazı râvîlerin bilerek veya bilmeyerek İslâm kültür ve medeniyetine dâhil ettirdikleri bilgiler olarak değerlendirmek yerine, o toplumda yer edinmiş kökü eskilere dayanan halkın ilgisini çeken veya dikkat çekici biçimde anlatılagelen şifâhî hikâyeler şeklinde değerlendirmek daha doğrudur. Bu bilgiler çerçevesinde yoğrulmuş zihin dünyaları insanların düşüncelerini şekillendirmiş ve kendine özel bir algı dünyası oluşturmuştur. Şifâhî olarak anlatılan bu bilgiler daha sonra bu alana vukûfiyetiyle meşhur olan şahıslarca güncelle konu teşkil eden âyetlerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında kullanılmıştır.

II. İsrâîlî Rivâyetlerin Kaynağı

İsrâîlî rivâyetlerin değerine ilişkin tarihi serencamı kısaca bu şekilde zikrettikten sonra, İsrâîlî rivâyetlerin kaynağına ilişkin çeşitli görüş ve tartışmaların bulunduğunu da ifade etmek gerekmektedir. İslâm rivâyet geleneğinde herhangi bir konuda nakledilen bir bilginin sahîh olabilmesi için sahâbeye isnad edilerek ref edilmesi gerekiyordu. Onlara nisbet edilerek oluşturulan rivâyet

Az Sayıda İntikalinin Sebepleri", *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, 12: 203-213.

⁵ Muhammed Âbid el-Cabirî, *Arap İslâm Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, 2. baskı, İstanbul: Kitabevi 2000, s. 196.

⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: MEB Yayınları 1989, II, 554-555.

⁷ Ertuğrul Döner, *Tefsirde İsrailiyyatın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 114-115.

⁸ İzzet Derveze, *Kur'ânü'l-Mecîd*, çev. Vahdettin İnce, İstanbul: Ekin Yayınları 1997, s. 147.

yapıları merfû hadis olarak nitelendirilmiştir.⁹ Daha sonraki süreçte ise bu yapıya uymayan rivâyetler ise maktû' veya mevkûf hadis olarak isimlendirilmiştir. Bunlar arasında sahîh olanın bilinip bilinmemesi, sahîhini sakiminden ayırt edilmesi meselesi üzerine mezheb imamlarının birbirinden farklı görüşlerin ortaya atılmasına vesile olmuş ve bu durum Ehl-i Rey (Irak) ve Ehl-i Hadis (Hicaz) ekolleri¹⁰ nezdinde tartışıla gelmiştir. Bu tartışmalar çerçevesinde uzunca bir hadis usûlü külliyyâtı oluşturulmuştur.

Hadis kaynaklarında zayıf hadisleri değerlendirmeye ilişkin durum bu iken tefsir kaynaklarında kullanılan rivâyetlerin durumu daha vahim bir görünüm arz etmektedir. Taberî'nin tefsiri çerçevesinde Vehb b. Münebbih'e ait rivâyetler üzerinde yaptığımız tarama ve inceleme sonrasında İsrâîlî rivâyetlerin mürsel hadis veya maktû' hadis türüne dâhil olduğunu söylemek mümkündür. Her iki rivâyet biçiminin de muhaddislerce zayıf hadis¹¹ kategorisinde değerlendirildiğini ve dinde hüccet sayılmadığını belirtip, bu görüş üzerine hadis hâfiz ve münekkidlerinin ittifakları bulunduğunu buradan hareketle söylemek mümkündür.¹² Ahmed b. Hanbel'in ilk kez ifade ettiği "Üç şeyin aslı yoktur: tefsir, melâhim ve meğâzi"¹³ sözü vakiya uygun olarak ifade edilmiştir. Ancak bunca tartışmanın ve olumsuz beyanâtın mevcûdiyetine rağmen maktû' ve mürsel kategorisinde değerlendirilen İsrâîlî rivâyetler tefsir geleneğimizde erken dönemlerden itibaren kullanılmıştır. Özellikle Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'e dayandırılarak nakledilen bu rivâyetlere Mukâtil b. Süleymân başta olmak üzere bütün tefsir külliyyâtında tartışmasız olarak yer verilmiştir. Kanaatimizce, tefsir geleneğimizi oluşturan bu rivâyetlerin kullanımı ve onları nakleden şahısların durumu ile ilgili tarihi bir arka plânı olmak zorundadır. Kaynaklarda özellikle bu iki şahsın birden fazla dil bildiği, Yemen medreselerinde Yahudilik ve Hıristiyanlığa dair kitaplar okuduğu, kendisine ait siyer ve mağazi kitapları olduğu bildirilmektedir.¹⁴ Bütün bu donanımları çerçevesinde İsrâîlîyat alanında meşhur bu iki zatın gerek sahâbiler nezdinde gerekse yaşadığı asır itibariyle tâbiîn uleması nezdinde aranan, görüş ve yorumları tercih edilen bir şahıslar olduğu yönündedir. Bilhassa Vehb b. Münebbih'in bu kadar önemli bir şahıs olmasında Kitâb-ı Mukaddes'ten yaptığı doğrudan veya do-

⁹ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, trc. M. Yaşar Aydemir, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2012, s. 173, Yusuf Suiçmez, *Sahâbe ve Tâbiîn Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nisbeti*, Ankara: Otto Yayınları 2015, s. 16-28.

¹⁰ Cabirî, *Arap İslâm Aklının Oluşumu*, 102.

¹¹ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, 133.

¹² Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, 133.

¹³ İbn Teymiyye, Ebû Abdillâh Fahrüddîn, *Mecmu'atü'l-Resâil ve'l Mesâil*, Beyrut: Dâru'l Mektebetü'l-Hayat 1992, XIII, 163-164.

¹⁴ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, tahk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru's-Sâdir 1968, V, 543, Horovitz, J. "Vehb b. Münebbih", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1986, XIII, 261.

laylı nakillerin bu durumun teşekkülünde etkili olduğu söylemek mümkündür. Ancak bunun İslâm ilim geleneğine uygun olabilmesi için, onun bu bilgileri isnad sistemi ile rivâyet etmesi gerekirdi. Vehb b. Münebbih'in bahsi geçen donanımı çerçevesinde Kur'an kıssaları bağlamında ve Kur'an'da ismi geçmeyen yer, şahıs ve kelime adlarının tespiti bağlamında rivâyatleri normal bir hadisin nakledilmesinde kullanılan semâ', arz, kırâ'e gibi hadis tahammül ve eda formatlarından farklı olarak tefsir alanında yer bulmuştur. Bu durumla ilgili olarak, İslâm bilimler tarihi uzmanı Fuat Sezgin "Yetki verilmiş kitap râvîleri ve müellifleri"¹⁵ tabirini kullanır. Şöyle ki Vehb b. Münebbih'in isminin de geçtiği isnadlardaki râvîlerin isimleri erken dönemlerden itibaren kullanılan râvîler olup kendilerinin siyer ve meğâziye dair özel ilgileri bulunmaktadır.¹⁶ Bu eserlerin bir kısmı zaman içerisinde şifâhî olarak nakledilse de bir kısmı erken dönem İslâm âlimlerince bu şahıslara ait olduğu bilinmekteydi. Her ne kadar arz ve semâ yoluyla nakledilmediği anlaşılrsa da isnad zincirinde bulunan tarih yazıcılığı ile meşhur râvîlerin isimlerinin yer alması bu rivâyatleri nakletmede yetkili olduğu kanaati oluşturmaktadır.

Fuat Sezgin bu husus da Taberî'nin tarih kitabına nisbet ederek "Bunlar, nakil tarzlarının en zayıfı olup müellifinden rivâyet müsaadesi alınmamış olan bir kitaptan faydalanılarak nakledilmiş rivâyatlerdir ve metinlerin başında 'روى' veya 'قال' gibi gibi tabirler kullanılır"¹⁷ ifadesine yer verir. Onun bu ifadelerinden Taberî'nin bu rivâyatleri naklederken normal hadis naklinde kullanılan 'Tahammülü'l-ilm ve'l-edâ' geleneğinden farklı olarak rivâyet ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla rivâyatleri nakletmek isteyen kimse onun müellifini görmemiş veya kitabın muhtevasını dinlememiş veya onu dinlememiş olsa bile bir nevi onun müsaadesini alarak iktibasta bulunduğunu, bu iktibasları kullanabilmek içinse yukarıdaki lafızlarla bunun gerçekleşebileceğini belirtir.¹⁸ Hulasa Vehb b. Münebbih'in içinde bulunduğu gayr-i mevşûk, maktû veya mürsel rivâyatlerin isnad zincirleri içerisinde geçen diğer râvîlerle birlikte Taberî hatta İbn Ebî Hâtim gibi diğer müelliflerce kullanılması; (a) bu isnadların onlara yazılı metinler aracılığı ile intikâl etmemiş olmasından veya (b) düzenli ders halkalarına katılarak kaydedilmesinden kaynaklanmış olabilir.¹⁹

Şu halde Vehb b. Münebbih, rivâyat ettiği nakillerinde mutlaka bir isnad

¹⁵ Fuat Sezgin, *Buhârînin Kaynakları*, Ankara: Otto Yayınları 2015, s. 46.

¹⁶ Başta Vehb b. Münebbih olmak üzere İbn İshâk, Humeyd ve Ebû Seleme gibi râvîler buna örnek gösterilebilir. İbn İshâk'ın *Kitâbu'l-Meğâzi* adıyla bir eseri bulunmaktadır. Seleme ve Humeyd'in de siyer ve meğâzi alanın da yetkin birer âlim olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Fuat Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî* (et-Tedvînu't-Târîhî), Arapça'ya çev. Mahmûd Fehmî el-Hicâzî, Riyad: İdâretü's-Sekâfiyy 1991), II, s. 124, İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, s. 153.

¹⁷ Fuat Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enstîtüsü Dergisi*, 1956, II, s. 23.

¹⁸ Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti", 23.

¹⁹ Koç, M. Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Ankara: Otto Yayınları 2003, s. 83.

zinciri mevcut olmasına rağmen ancak sahâbeye isâl ettirilmeyen bu rivâyetleri Taberî'nin ve İbn Ebî Hâtim'in itibar etmelerinin bir sebebi olmalıdır. Biz bu durumu isnad zincirinde geçen İbn İshâk, Ebû Seleme ve Humejd gibi isimlerin tarihçi kimliklerini göz önünde bulundurularak bu şahıslar hadis rivâyet usûlü ile nakledilmesi gereken rivâyetleri tarihi veri rivâyet usûlüyle nakilde bulunmalarına bağlıyoruz. Zira bu şahıslar Vehb b. Münebbih'in veya Taberî'nin rasgele senedi belirlemede kullandıkları şahıslar olmayıp kendini siyer ve meğâzî alanında yetiştirmiş düzenli ders halkalarına katılmış kişilerdir. Ayrıca buna, aile olarak bir takım metinleri toplama imkânına sahip olmaları yönüyle de, geleneksel birikime sahip oldukları da ilave edilmelidir. Kısaca hadis rivâyet metoduna göre sahîh hadis şartlarını taşımayan veya eksiklikleri bulunan bu rivâyetleri târihî bilginin naklî veya tefsîre dayanak teşkil edecek bilgileri anlatım şartlarını taşıdığı için Taberî ve İbn Ebî Hâtim gibi önemli müfessirlerin kitaplarında yer aldığı söylenebilir. Aksi halde Vehb b. Münebbih kendi akrabalarından oluşan isnad zinciri düzenlemiştir ithamında bulunmamız gerekir ki buda bunca yıllık oluşturulan tefsir geleneğini yok sayılması demektir.

III. İsrâilî Rivâyetlerin Akrarım Biçimleri

Yukarıda Vehb b. Münebbih'e ait rivâyetlerin tasnifinde belirtildiği üzere İsrailîyata dair rivâyetlerin başta Taberî olmak üzere erken dönem tüm müfessirlerce kullanıldığı tefsir geleneğimizde önemli bir unsur olarak yer aldığı bilinen bir husustur. Bu husus erken dönemlerden itibaren mühtedî râvîlere nisbet edilen bu bilgileri tartışmalı hale getirmiştir. Bu tartışmaların odağında *Kitâb-ı Mukaddes*'ten rivâyette bulunulması meselesinin olduğu unutulmamalıdır. "İslâm bilgi geleneğinde doğrudan *Kitâb-ı Mukaddes*'ten alıntı yapılmasının bir karşılığı yoktur,"²⁰ önermesinden hareketle selef olarak nitelendirilen sahâbe tâbiîn ve tebeu't-tâbiîne kadar uzanan râvî zinciri ile nakledilen bu bilgilerin kabul edilebilir zeminde bulunması gerekmektedir. Çünkü ref meselesi olarak da bilinen rivâyetleri nakil usûlü bu şekilde yaygın rivâyet geleneğine uygun olmak zorundaydı. Taberî'nin tefsirindeki Vehb b. Münebbih'e ait rivâyetlerin isnad zincirlerinin de bu formatta teşekkül ettirildiği izlenimi oluşur. Dört, beş ve altı kişiden oluşan isnad yapıları çerçevesinde görülen isnad kalıpları üzerinde yaptığımız incelemeler sonrasında aşağıdaki mülahazalara dikkat çekmeyi uygun görüyoruz.

A. Sahâbeye Ait İsimlere Yer Verilerek Nakledilen Rivâyetler

Bir rivâyetin öncelikle hadis olarak değerlendirilebilmesinin olmazsa olmaz unsuru isnad zincirinde bulunan sahâbe isimleridir. Bir rivâyette bulunan

²⁰ Mesut Kaya, "De ki: Tevrat'ı Getirin de Okuyun, Tefsirde Kitâb-ı Mukaddes'ten Nakilde Bulunmanın Meşruiyeti Bağlamında Bikai-Sehavi Polemiği", *Marife*, Yaz 2013, s. 86.

sahâbe ismi ister sahâbe düzeyinde nakledilen merfû ve mevkûf rivâyetler şeklinde olsun, ister tâbiîn düzeyinde nakledilen maktû' veya mürsel rivâyetler şeklinde olsun, o rivâyeti tevsik eden önemli şartlardan birisidir. Taberî'nin tefsiri çerçevesinde yaptığımız inceleme neticesinde Vehb b. Münebbih'e ait isnad zincirinde İbn Abbâs, Abdullâh İbn Zübeyr, Amr b. Âs gibi sahâbe isimlerinin olduğu görülmüştür. Bu sahâbilerin vefat tarihlerini göz önünde bulundurduğunda Vehb b. Münebbih'in sahâbiler ile buluşmasının ve görüşmesinin mümkün olduğu görülmektedir.²¹ Ancak Vehb b. Münebbih'in doğum tarihini göz önünde bulundurduğumuzda Ka'bu'l-Ahbâr kadar sahâbîlere yakın olmadığı bilinmektedir. Yine bu isimlerden özellikle Abdullâh İbn Abbâs, Taberî'nin tefsirle ilgili rivâyetlerde sıklıkla kullandığı sahâbedir.²²

Ancak diğer sahâbe isimleri ile birlikte ister Mukâtil b. Süleymân olsun, ister Taberî, bu rivâyetleri ismi çok sık tekrarlanan şahısların yer aldığı isnad kalıpları içerisinde kullanmamıştır. Yine râvî zincirlerinde görüldüğü üzere isnad zincirinin en sonunda sahâbîlerin ismi yer alması gerekirken ortada yer alması rivâyetlerin mevkûf olduğunun göstergesidir. Bir başka deyişle İsnad zincirinin sahâbeye ait bir isimle değil de tâbiîne ait bir isimle bitmesi, isrâilîyata dair rivâyetlerin kaynağının sahâbe dönemi değil, tâbiîn döneminden itibaren kullanıldığı tezini de güçlendirmektedir. Dolayısıyla sahâbîlere ref edilerek nakledilmesi gereken rivâyetlerin Vehb b. Münebbih ve Kab'u'l-Ahbâr gibi isimlerle bitmesi bu tür rivâyetlerin normal hadis nakil usullerinden farklı olarak rivâyet edildiği izlenimini vermektedir.

B. Tâbiîn ve Tebei Tâbiîne Yer Verilerek Nakledilen Rivâyetler

Tâbiîn dönemi tefsiri, sahâbe tefsirinden ayrılan birtakım özelliklere sahiptir. İsrâilîyâtın kullanılması, gayba dair serbest yorumlar yapılması, mezhebi tasavvurların tefsire konu edilmesi, çeşitli din ve kültürlerin etkisinin yorumlara yansması gibi hususlar tâbiîn dönemini sahâbe dönemine nazaran farklı kılar.²³ Tefsir kaynakları ile ilgili yapılan araştırmalarda da tâbiînden gelen nakillerin sahâbîlerden gelen nakillere nazaran fazla olması bunun göstergesidir.

Taberî'nin tercih ettiği rivâyetlerin sened zincirinde bulunan râvîlerin pek çoğu tâbiîn tabakasından olup tefsirinin genelinde kullandığı şeyh ve üstadları olarak bilinen şahıslardır. Bir rivâyetin tevsik ettirilmesi için râvî zincirinde tâbiîne ait isimlerin bulunması yeterli olmaz. Bundan dolayı Taberî'nin tefsirinde geçen Vehb b. Münebbih'e ait İsrâilîyâtla ilişkilendirilen rivâyetleri maktû veya mürsel rivâyetler olarak nitelendirmek durumundayız. İsnad zincirlerinin başında geçen Humeyd (v. 182), Seleme (v. 191), İbn İshâk (v. 150),

²¹ Yaşar Kandemir, "Taberî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları 2001, XXIV, 1-3.

²² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1988, II, 168.

²³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, s. 168-128.

Muhammed b. Sehl Askerî (v. 251), İsmâil b. Abdülkerîm (v. 210), Abdüssamed b. Ma'kil (v. 173), Abdürrezzâk, gibi râviler tâbiîn ve tebeû tâbiîn tabakasından olup Vehb b. Münebbih'le çok sık isimlerinin aynı isnad zincirinde geçtiği görülmektedir. Esasında ismi zikredilen yukarıdaki râvilerin isimlerini ortak isnad kalıpları olarak gruplandırmamız doğru olacaktır. Zira en az bir veya iki isim değiştirmek sureti ile hemen hemen Vehb b. Münebbih'in isminin bulunduğu bütün isnadlarda bu râvilerin isimleri ortak isnad kalıbı şeklinde kullanıldığını söylemek zorundayız. Bu anlamda ortak olarak kullanılan bu kalıpların 160 adet rivâyet zinciri içerisinde 20 adet olduğunu bu 20 adet içerisinde 2 ortak kalıbının çok sık tekrar edildiğini ifade edebiliriz. Sadece Taberî değil dönem müfessirlerinden İbn Ebî Hâtim'in de kullandığı birbirine benzer ortak isnad kalıpları²⁴ şunlardır:

Birinci ortak kalıp**İkinci ortak kalıp**

Seleme (v. 191)	Muhammed b. Sehl el-Askerî (v. 251)
Humeyd (v. 182)	İsmâil b. Abdülkerîm (v. 210)
İbn İshâk (v. 150)	Abdussamed b. Ma'kil (v. 173)
İtham edilmemiş bir şahıs	Vehb b. Münebbih (v. 114)
Vehb b. Münebbih (ö.114)	

Yukarıda yer alan râvilerin isimlerine baktığımızda, meselâ birinci kalıba “Yemen ehlinden bazıları”, “ehli ilimden bazıları” gibi metrûk veya mechûl lafızlar kullanıldığı gibi yer yer bu kalıplara İbn Abbâs ve Ka'b-ul Ahbâr gibi tefsir alanında meşhur sahâbe ve tâbiîn isimleri ilave edilmiştir. İkinci kalıp için ise Hasan b. Yahyâ (v. 263), İsmâil b. Abdülkerîm (v. 210) ve Müsenna b. İbrahim (v. 200)'in isimleri ilave edilmiştir. Çok sık olarak gördüğümüz bu iki mükerrer isnad kalıbı yukarıda saydığımız isimlerle değişebilmekte böylece isnad zincirinin sayısı artabilmektedir. Bu iki mükerrer isnad zinciri kalıbının özelliklerine gelecek olursak birinci kalıptaki râviler tarih, siyer ve meğâzî rivâyetlerinde ön planda olan isimler olduğunu ifade edebiliriz. Şimdi bu râviler hakkında kısa bilgi verelim.

Muhammed b. Humeyd'in (v. 182) tam adı Muhammed b. Humeyd b. Hayyân et-Temîmî'dir.²⁵ Ebû Dâvûd (v. 275) ve Tirmizî (v. 279) ondan olumlu olarak bahseder. Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463) kitabında Ebû Zûr'a'nın kim Humeyd'i gözünden çıkarırsa 10.000 hadise ihtiyaç duyduğundan bahseder.²⁶ Nesâî (v. 303) ise “o sika değildir”²⁷ demiştir. İbn Hacer (v. 852), Ya'kûb el-Gummî, İbnü'l-Mübârek, Tirmizî (v. 279/892), Ahmed b. Hanbel'in ve Yahyâ

²⁴ Koç, “İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri”, 48-50.

²⁵ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeri Âlâmu'n-Nübelâ*, 3. Baskı, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1985, XI, 503.

²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, thk. Beşar İyâd, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî 2000, 310.

²⁶ Zehebî, *Siyeri Âlâmu'n-Nübelâ*, II, 503.

²⁷ Zehebî, *Siyeri Âlâmu'n-Nübelâ*, II, 503.

b. Ma'în'in rivâyette bulunduğundan bahseder.²⁸ Yine *Lisânu'l-Mizân*'da Yahyâ b. Ma'în'e göre sika olduğundan bahsedilir.²⁹

Seleme (v. 191): tam adı Seleme b. Fâdıl el-Ensârî'dir.³⁰ Seleme ile ilgili Şem-seddîn ez-Zehebî, İbn İshâk'ın Süfyân es-Sevrî'nin onunla bir araya gelip konuştuğundan (tahdîs) bahseder. Yahyâ b. Ma'în onu tevsik etmiştir. Fakat İbn Hibbân onu hüccet olarak kabul etmez. Buhârî'de *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde onda dışlanması gereken bir şey var şeklinde ifade de bulunmuştur.³¹ Nesâî, ise onu zayıf görmüştür. Yine Yahyâ b. Ma'în onun Şii olduğunu belirterek kendisinden olumsuz şekilde bahseder.³² Zehebî meğâzî alanında çok güçlü biri olduğuna dair bir ifade de bulunur.³³ İbnü'l-İshâk'ın *Meğâzî* adlı kitabını ona rivâyet ettiğine dair bilgiler vardır.³⁴ Buhârî onun hadislerinden bazıları'nın menâkîrlerden olduğunu söyler.³⁵ İbn Hacer ve Ezrakî (v. 250) o çok hata yapan biri olsa da sâduk birisidir ifadelerinde bulunur.³⁶

İbn İshâk (v. 151): Hicri 80 yılında Medine'de dünyaya geldi.³⁷ Hâlid b. Velîd'in 633 yılında fethettiği Aynüttem'deki manastırda eğitim gören kırk gençten biriydi.³⁸ İbn İshâk eğitimini, başta babası ve amcaları olmak üzere birçok şahsiyetten hadis, siyer-megâzî, şiir, eyyâmü'l-arab ve ensâb bilgileri alarak tamamladı.³⁹ Kendisinin bazı sahâbîlere yetiştiği, bu arada Enes b. Mâlik'i (v. 93) gördüğü ve Saîd b. Müseyyeb'e de bir süre öğrencilik yaptığı bilinmektedir. Abbâsiler dönemin de yaşamış ve bilhassa halife Mansûr döneminde devletin çeşitli kademelerinde görev almıştır. Siyer ve meğâzî alanındaki ünü sebebiyle kendisinden tarih kitabı yazması istenmiş ve bunu saraya sunmuştur. Saray kütüphanesine konulan ilk yazdığı nüsha râvî Seleme b. Fazl'ın (v. 191) eline geçmiş ve onun aracılığıyla nakledilmiştir. Hadis toplamak için çeşitli şehirlere giden İbn İshâk hicri 151 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁰ İbn İshâk'ın en önemli eseri olan *Kitâbü'l-Megâzî, Sîretü İbn İshâk, el-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî*'dir. İbn İshâk özellikle anlattığı konuların hadislerle irtibatını çok iyi kurmuş, bazan şahsî görüşlerini de ekleyerek birçok rivâyeti birleştirip bütünleştirmeyi başarmıştır. Onun Ehl-i Kitâb ile ilgili haberlerde Yahudi, Hristiyan ve Mecûsîlerden rivâyette bulunduğu ve bunların

²⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib* ", IX, 127.

²⁹ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, Lübnan: Müessesetü'l-İlmiyye 1971, VII, 492.

³⁰ İbn Hibbân *Sikât*, Haydarabat: Dairatü'l-Ma'ârifil-Osmânî 1973, VIII, 287.

³¹ Zehebî *Mizanu'l-İtidal* ", II, 191.

³² Zehebî, *Siyeri Âlâmu-n-Nübelâ* ", VII, 503.

³³ Zehebî, *Siyeri Âlâmu-n-Nübelâ* ", VII, 503.

³⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib* ", IV, 153.

³⁵ Zehebî, *Mizanu'l-İtidal*, thk Muhammed Bicâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'arife 1963, II, 191.

³⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 153.

³⁷ İbn Sa'd *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990, III, 453.

³⁸ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, V, 451.

³⁹ Mustafa Fayda, "Taberî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları 2013, XX, 20.

⁴⁰ Hatîb el-Bâğdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 22.

isimlerini saymak yerine “Tevrat ehli”, “ilk kitap ehlinden bazı kimseler”, “acemlerden söz nakledenler” gibi ifadeler kullandığı görülmektedir. İbn Sa’d, Ezrakî, Belâzürî (v. 279) ve Taberî başta olmak üzere meşhur tarihçiler eserlerinde İbn İshâk’tan gelen rivâyetlere geniş yer ayırmışlardır.⁴¹

Abdussamed b. Ma’kil (v. 173): İbn Sa’d, *et-Tabakât*’ında Vehb b. Münebbih’ten rivâyetlerde bulunduğu bahseder.⁴² İclî (v. 261-875) kitabında sika râvîleri içerisinde değerlendirir.⁴³ Vehb b. Münebbih’in kardeşinin oğludur.

İsmâil b. Abdülkerîm (v. 210): İbn Ma’in’in, onun için sika ve sadûk lafızlarını kullandığı ifade edilmiş, aynı zamanda Vehb b. Münebbih’den rivâyet ettiği sahîfelerin onda bulunduğu bahsedilir.⁴⁴ Abdülkerîm b. Ma’kil’in oğludur. Hicri 210 senesinde Yemen’de ölmüştür. Abdussamed onun amcası olup, Vehb b. Münebbih’te onun kardeşidir.⁴⁵ el-Mizzî, kitabında Nesâî’nin onun hakkında ‘lâ be’s bih’ ifadesini kullandığını belirtir.⁴⁶ Yine Ebû Hâtim onu kitabında sikalar içerisinde zikreder.⁴⁷

Muhammed b. Sehl el-Askerî (v. 251): Bağdat’da doğmuş ve orada yaşamış olup, Benî Temîm’in mevlâsıdır.⁴⁸ Müslim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Ebû Hâtim ondan rivâyette bulunmuştur. İbn Adî (v. 365) ve Nesâî sika olarak görmüşlerdir.⁴⁹

C. Mechûl Şahıslardan Nakledilenler

Yukarıda adları yazılı râvîlerin bulunduğu isnad zincirlerinde yer yer mechûl veya metrûk lafızların bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu lafızlardan dolayı temel hadis külliyyâtında maktû’ rivâyetler olarak isimlendirebileceğimiz bu tür rivâyetler Taberî’nin tefsirinde oldukça fazla miktarda bulunmaktadır. Biz gayr-i mevsûk ve munkatî’ bu rivâyetlerin bulunmasının sebebinin Vehb b. Münebbih’in ve Taberî’nin ilmî kimliklerinde aramamız gerektiği kanaatindeyiz. Zira her iki şahıs içinde bilinen bir gerçek var ki o da her ikisinin tarihçi ve sâhibü’l-kusâs gibi vasıflarla anılmalarıdır. Bu tür vasıflandırmalardan yola çıkarak Taberî’nin Vehb b. Münebbih’e dair rivâyetleri bir muhaddisin yaptığı gibi hadis rivâyet usûlüne (tahammül ve edâ) uygun olarak değil, tarih rivâyet usûlüne uygun olarak naktelliğini söyleyebiliriz. Şöyleki hadisçi elinde bulunan metnin Peygamberimize ait olup olmadığı ile ilgilenmek durumundadır. Yani bir metnin sıhhatini ve Peygamberimize aidiyetini tespit ettikten sonra o

⁴¹ Fayda, “Taberî”, *DİA*, XX, 95.

⁴² İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, VI, 73.

⁴³ İclî, *Ma’rifetu’s-Sikât*, I, 303.

⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, I, 315.

⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, I, 315.

⁴⁶ el-Mizzî, Cemâlüddin Ebû’l-Haccâc Yusuf, *Tehzibü’l-Kemâl fi Esmâi’r-Ricâl*, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle 1992, III, 138.

⁴⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, III, 344.

⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, III, 253.

⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IX, 207.

metin üzerinde hiçbir oynama ve katkıda bulunma hakkına sahip değildir. Oysa bir tarihçi elindeki metin veya rivâyetten yola çıkarak gerçeğe en yakın vaziyeti ortaya koymak durumundadır. Hadîşçi elindeki rivâyetin sıhhatini tespit ettikten sonra ahkâma taalluk eden rivâyeti muhafaza edip (tahammül-ilm), sonraki nesle ulaştırmakla yükümlü iken (edâ), tarihçi için böyle bir yükümlülükten ziyade elde bulunan malzemedен yola çıkarak gerçeğe en yakın bir kurguyu tespit edip nakletme gayreti içerisinde bulunmalıdır.⁵⁰

Bu noktada bir tarihçi, bir muhaddis gibi elde ettiği verilerin sıhhat derecesinin sahilliğini tespit etmekten daha çok gerçeğe uygun veya yakın bir vaziyette nakletmesi önemlidir. Zira tarihçi Naima'nın (v. 1128) ifade ettiği üzere "gâibi şahidden kıyas, olmayanı mevcuddan ıktibastır"⁵¹ prensibi gereğince olayların doğru bir şekilde nakletmesi önemli bir düsturdur. Bu noktada Taberî'nin her ne kadar en önemli şeyhlerinden sayılmasa da Vehb b. Münebbih, İbn İshâk, Humeyd ve Seleme'nin yukarıda belirttiğimiz kişilerin şahsî kimliklerini de göz önünde bulundurduğumuzda tarih rivâyet usûlüne uygun olarak naklettiğini söyleyebiliriz. Bu nakil çerçevesinde rivâyetler içerisinde inkıtâ'ın olması hadis olarak değerlendirmemizi mümkün kılmasa da tarihi veri nitelendirmemize engel değildir. Yine burada meçhûl ve metrûk lafızların bulunması, hadis rivâyet usûlü içerisinde kullanılan semâ', kıraat ve arz gibi uygulamalarının bu rivâyetlerde kullanılmaması ve rivâyetlerin başında meçhul sîgası ile 'روي' lafzının bulunmasından hareketle bize Fuat Sezgin'nin öne sürdüğü "yetki verilmiş kitap râvîleri" ifadesini düşünmemize vesile olmaktadır. Bu tabirden hareketle her ne kadar rivâyetler munkatı', gayr-i mevsûk bir şekilde nakledilse de tarih alanında şöhret bulmuş kişilerce nakledilmesi geçmişte olup bitmiş haberlerin ulaştırılmasında, olayların gerçeğe uygun bir kurguyla nakledilmesinde kilit bir rol üstlendiklerini hatta bu anlamda da yetkin ve yetkili olduklarını söyleyebiliriz.

D. Ehl-i Kitab Kaynaklarından Nakledilen Rivâyetler

Sahâbe ve tâbiîn döneminden itibaren Ehl-i Kitab kaynaklı çeşitli rivâyetlerin tefsir kaynaklarına girdiği bilgisi üzerinde yaygın bir kanaat oluşmuştur.⁵² Gerek tarih anlatım metoduyla, gerek halkın ilgisini çekecek şekilde ve destansı anlatım tarzlarıyla intikal ettirilsin, bu tür rivâyetleri kâss, allâme ve ahbârî, gibi sıfatlarla anılan, alanında uzman şahıslarca⁵³ nakledildiği bilinmektedir. İslâm kültür medeniyeti içerisinde genelde İsrâîlî rivâyet denilince akla ilk gelen isimler olarak Ka'bu'l-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih'in ismi zikredilir.

⁵⁰ Tuba Saraçoğlu, "Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma Adlı Makale Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2007, VIII, 158.

⁵¹ Naimâ, "Târîh-i Na'ima", İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınları 1967, I, 30.

⁵² Hüseyin Zehebî, *Tefsirde İsrailiyat*, çev. Enbiya Yıldırım, Ankara: Otto Yayınları 2016, 34.

⁵³ Bu alanda belirtilmesi gereken iki isim hiç şüphesiz Vehb b. Münebbih ve Ka'bu'l-Ahbâr'dır. Hıdır, Özcan, "Yahudi Kültürü ve Hadisler", 4. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları 2006, 374.

Özelde Ka‘bu’l-Ahbâr’ın ismi Kitâb-ı Mukaddes’le ilgili rivâyetlerde söz konusu iken, Vehb b. Münebbih ise buna ilaveten önceki dönemlere dair bilgileri ve yazdığı eserleri ile daha ön planda olan bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴ Bu anlamda Vehb b. Münebbih’in Ka‘bu’l-Ahbâr’a nazaran daha bilgili ve kültürlü olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁵ Onun bu özel donanımı ve bilhassa geçmiş dönemlerde yaşamış ümmetlere dair yazdığı eserleri Batılı şarkiyatçıların gözünden kaçmamış dayanaktan yoksun ifadelerle çeşitli itham ve iddealarda bulunmuşlardır.⁵⁶ Batılı şarkiyatçıların tartışmaya açık Vehb’e dair bu iddaaları İsrâilîyât’a dair nakillerin bilgi değeri üzerinde bazı tartışmaları gündeme getirirse de tabakât ve ricâl ilmi müelliflerince onun tevsik edildiğine dair genel kanaatin bulunması bu iddiaların yersiz ve yetersiz olduğunun göstergesidir. Ancak bütün bunlarla birlikte Vehb b. Münebbih’in “قرأت في التورات/Tevrat’ta okudum,”⁵⁷ “أربعة أحرف مكتوب في التورات/Tevrat’ta dört harf yazılıdır,”⁵⁸ “قرأت في بعض الكتب/Kitaplardan birinde okuduğuma göre,”⁵⁹ “روى من أهل اليمن/Ehl-i Kitâb’tan rivâyette bulundu,”⁶⁰ “من لا يثمم/itham edilmeyen bir şahıs,” “من بعض أهل اليمن/Yemen ehlinde birisi” gibi lafızlarla rivâyet etmesi, bu rivâyetlere bir izah getirilmesini ve sened yönünden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Yukarıda kısa lafızlarla özetlemeye çalıştığımız ifadeler çerçevesinde Kitâb-ı Mukaddes’e dayandırılarak nakledilen bu rivâyetlerin pek çok tefsirde ve bilhassa bizim de değerlendirmede bulunduğumuz Taberî’nin tefsirinde de bulunduğunu öncelikle söylememiz gerekmektedir. Zira Vehb b. Münebbih’e dayandırılarak nakledilen bu rivâyetlerin isnad zincirinde bulunan râvî isimleri de göz önünde bulundurulduğunda İsmâil b. Abdülkerîm ve Abdüssamed b. Ma‘kîl’in çok sık kullanılması rastlantı değildir. Yine aşağıda Humeyd, Seleme ve İbn İshâk’a dayandırılarak mechûl ve metrûk lafızlarla nakledilen isnad zinciri tahammül’l-hadîs yoluyla elde edilen isnad zincirleri değildir. Bu bağlamda metrûk ve mechûl lafızlarının kullanılması, hatta bu lafızlarla Kitâb-ı Mukaddes’e nisbet ettirilmesinin isnad kalıplarına ve sened zincirinde bulunan birbirine akraba şahısların bulunmasına bağlanması mümkündür. Zira burada birbirine akraba râvîlerden müteşekkil isnad zincirinin oluşturulmasından ve tarihi veri nakil ve yazıcılığı ile meşhur şahısların isimlerinin yer

⁵⁴ Zehebî *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV, 546.

⁵⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV, 546.

⁵⁶ Bu iddialar kısaca, M.J. Goeje (v. 1909) “Yemenli Yahudi profesörü”. Fransız M.C. Huart, “Yahudi- Hıristiyan bir kaynağın aksi sadası”, ya da “muammalı ve karanlık bir şahsiyet”, J. Horovitz, “Yemenli Yahudi”, XIII, 260. Hıdır, Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 360.

⁵⁷ Ebû Nu‘aym, *Hilyetü’l evliyâ tabakâtu’l-asfiyâ*, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî 1974, IV, 72-81.

⁵⁸ Ebû Nu‘aym, *Hilyetü’l evliyâ tabakâtu’l-asfiyâ*, IV, 38, 48, 58.

⁵⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV, 551.

⁶⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân an te’vili Âyi’l-Kur’ân*, nşr. Mahmut Şakir, Kahire: Müessesetu’r-Risale 2000, VI, 315.

almasından İslâm rivâyet geleneğinde hadisler için kullanılan 'tahammulu'l-hadis' geleneğinden farklı olarak nakledildiği kanaatini oluşturmuştur. Taberî ile ilgili bu durum sadece kendisi ile sınırlı olmayıp, aynı yaklaşımın erken dönem tarih müllifi Mes'ûdî tarafından da benimsendiğini söylemek mümkündür. O dönemi itibariyle önce canlıların yaratılışı ile ilgili gelişmiş rivâyetleri nakleden kişilere rahatsızlığını dile getirmiştir. Fakat ne hikmetse kendisinin bu nakilleri tenkit etmesine rağmen kendi eserinde zikretmesi, bunların doğru olduğundan dolayı değil geçmiş dönemdeki insanların görüş ve düşüncelerini kayıt altına alma ve bu vesile ile geçmişin kültürel mirasını gelecek nesillere nakil isteğinden kaynaklandığı dile getirilmiştir.⁶¹

Tarih ilminin, erken dönemlerden itibaren hadis ilminin bir kolu olarak ortaya çıktığı⁶² da dikkate alınarak; tarih ilmi içinde her türlü rivâyet gibi, tarihi rivâyetlerin de yer edindiğini söylemek mümkündür. Bizim böyle bir değerlendirmeye ulaşmamızda merhum Fuad Sezgin'in ifade ettiği "yetki verilmiş kitap râvîleri ve müellifleri" tabiri de etkili olmuştur.⁶³ O bu durumu "*Taberî Târîhi*"de, İbn Humejd, Seleme'den, o da İbn İshâk'tan senediyle zikrettiği bütün rivâyetleri, İbn İshâk, *el-Meğâzî* adlı eserinden harfiyyen iktibas etmiştir" ifadeleri⁶⁴ ile ortaya koyar. Dolayısıyla Humejd, Seleme ve İbn İshâk'ın hayat hikâyelerini naklederken değindiğimiz gibi, bu isimlerin tarihî bilgi naklinde meşhur şahıslar olmaları ve kolektif bir biçimde aynı isnad kalıplarında yer almaları, dahası diğer ortak isnad kalıplarında yer alan İsmâil b. Abdülkerîm, Abdüssamed b. Ma'kil gibi isimlerin Vehb'e akraba şahıslar olarak bilinmesi merhum Fuat Sezgin'in ortaya attığı, tezi kuvvetlendirmektedir.

Yine erken dönem İslâm tarihçilerinden İbn Hişâm'ın (v. 218) tarih kitabındaki *Kitâbu't-Ticân* bölümü Vehb b. Münebbih'e nisbet edilmekte olup, Vehb'in kızından torunu Abdülmünim b. İdrîs (v. 228) kanalıyla nakledildiği⁶⁵ bilgisi de yukardaki idiyayı destekler mahiyededir. Dolayısıyla bu izahlardan yola çıkarak, Ehl-i Kitâb'a dair nakillerin tarih ve tefsir kitaplarında yer bulmasının, erken dönem tarih ve siyer yazıcılığının bir ürünü olarak ortaya çıkmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Yine bu veriler çerçevesinde hareketle Vehb b. Münebbih'e nisbet edilerek nakledilen geçmiş milletler ve peygamberlerle ilgili rivâyet ve sözlerin, adı geçen râvîlerce bir aile mirası olarak nakledildiği ifadesi de yanlış bir iddaa olmasa gerekir.⁶⁶ Her ne kadar İsmâil b. Abdülkerîm b. Ma'kil ve Abdülmünim b. İdrîs'in dedesinin şanını yüceltmek içinde rivâyette bulunabileceğine dair

⁶¹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'adinu'l-Cevher*, Beyrut: Dâru's-Sâvî 1966, I, 145.

⁶² Sabri Hizmetli, "Siyer ve İslâm Tarihçiliği Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi*, 1989, II, 320-321.

⁶³ Sezgin, *Buhârînin Kaynakları*, s. 46.

⁶⁴ Fuat Sezgin, "Arap İslâm İlmünde İsnadın Ehemmiyeti", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, 1998, X, 259.

⁶⁵ Hıdır Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 386.

⁶⁶ Hıdır Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 386.

bilgiler⁶⁷ mevcutsa da tefsir tarihi boyunca bu bilgilere itibar edilmemiş ve Vehb b. Münebbih'e ait bu rivâyetler tefsir geleneğimizdeki yerini almıştır.

IV.Sonuç

Yukarıda bahsedildiği üzere, İsrâilî rivâyetler sadece metin olarak değil sened zinciri olarak da kendine mahsus özellikleri barındırmaktadır. Öncelikle belirtilmelidir ki, bu rivâyetlerin birkaçı hariç hemen hemen tamamı merfû derecesine yükselememiş rivâyetlerdir. İsnad zincirinin sahâbe kısmında inkitâ'a uğrayan bu rivâyetlerin tamamı maktû' veya mürsel hadis kategorisinde olup, yani bu alanda şöhret mertebesine yükselememiş Ka'b'ul-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi isimlerde son bulmaktadır. Rivâyetlerin bu formatta muntakâ' bir şekilde bulunması, İslâm dünyasında muteber sayılan hadis külliyyâtında yer almaması ile neticelenmiştir.

Bir diğer husus Taberî'nin tefsiri bağlamında yaptığımız isnad kalıpları incelememize göre 160 adet Vehb b. Münebbih'e ait rivâyet, Ka'b'ul-Ahbâr'a ait ise 135 ait rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin Vehb b. Münebbih'e ait olanları incelendiğinde on dokuz farklı isnad kalıbına sahip olduğunu ve bunların dördü müstesna, hepsinin tekerrür eden ortak isnad kalıplarına sahip olduğu müşahede edilmektedir. Bu ortak isnad kalıpları iki veya üç râvî ismi değişmekle birlikte, senedde geçen diğer râvîler, Taberî ile aynı dönemi paylaşan diğer müfessirlerin sıklıkla kullandığı isnad kalıplarının aynıdır.⁶⁸ Sözelimi Humeyd, Seleme, İbn İshâk itham edilmeyen bir şahıs veya Muhammed b. Sehl, İsmâil b. Abdülkerîm, Abdussamed b. Ma'kil, gibi kişilerin yazılarak oluşturulan isnad kalıpları Vehb b. Münebbih'e nisbet edilerek nakledilmekte olup, Taberî ile aynı dönemi paylaşan İbn Ebî Hâtim'in en çok kullandığı ortak isnad kalıplarındandır.

İsnad zincirinde yer alan râvîlerden İsmâil b. Abdülkerîm, Abdüssamed b. Ma'kil kardeşinin oğlu, Abdürrezzâk, kardeşinin kölesi olup bu râvîler çok sık olarak kullandığı görülmektedir. Ayrıca töhmet altında bulunmayan bir şahıs,⁶⁹ ilim ehlinde birileri⁷⁰ veya 'بعض' biri, Benî İsrâilden biri,⁷¹ Yemen ehlinde birileri⁷² veya 'بعض' birisi gibi ifadelerle metrûk ve mechûl lafızların yer alması bizlere bu nakillerin İslâm öncesi tahrif edilmiş kaynaklar dediğimiz Tevrat ve tefsirlerinden nakledildiği izlenimi vermektedir. Buradan, Vehb b. Münebbih'in, belki doğrudan değilse de dolaylı olarak bu rivâyetleri kendisinin oluşturduğu ve bunlara isnad zinciri ilave ederek naklettiği akle getirmek-

⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 315.

⁶⁸ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 83.

⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, V, 468.

⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, XXI, 177.

⁷¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, V, 328-5:329.

⁷² Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, V, 297.

tedir. Onun bu şekildeki nakilleri üzerinde bazı olumsuz değerlendirmeler yapılmasına⁷³ hatta bazı âlimlerce mecrûh görülmesine⁷⁴ neden olsa bile hâkim görüş onun güvenilir olduğu istikametindedir.⁷⁵ Biz bu rivâyetlerin, bu husus dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekte ve böyle bir yöntemin tefsire dair bilgileri naklederken kullanılabileceği kanaatindeyiz. Bu rivâyetlerin hadîs-i şerîf olarak değerlendirilmeyişinin ve bu yüzden de temel hadîs kaynaklarında yer almayışının arka plânında da bu gerçeklik yatmaktadır. Ancak Taberî, bunları bilgi veya tarihî veri ya da malzeme olarak değerlendirmiş olup telif ettiği kitabında bunlara yer vermiştir. Dolayısıyla geçmişten günümüze sürekli tartışmaların odağında bulunan İsrâîlî rivâyetlerin senedlerinin oluşturulmasına dair merhum Fuat Sezgin'in 'yetki verilmiş kitap râvî ve müellifleri' tabiri konuya yeni bir açılım getirmiştir diyebiliriz. Zira onun bu ifadelerinden yola çıkarak, bu alanda özel ilgi ve emeği olan şahıs ve ailelerce öğrenilen bilgiler İslâmî bilgi formatına dönüştürülerek kabul edilebilir zemine getirilmiştir.

“Fuat Sezgin'in 'Yetki Verilmiş Kitap Râvî ve Müellifleri' Tanımı Üzerine İsrâîlî Rivâyetlere Dair Bir Değerlendirme”

Özet: Bilimler tarihi alanında dünya çapında önemli araştırmaları bulunan merhum Fuat Sezgin'in tarih ve hadîs tarihi alanında yaptığı çalışmalar vesilesiyle ilahiyat dünyasında özel bir yeri vardır. Birçok dil bilmesi ve tarihçi kimliği, kadim eserleri değerlendirmede gösterdiği ustalığı sonraki nesiller için ufuk açmakta, ilahiyat alanında yapılan çalışmalara yeni fikirler sunmaktadır. Bu makalede merhum Fuat Sezgin'in İsrâîlîyâta dair rivâyetlerin senedlerini değerlendirmede kullandığı 'yetki verilmiş kitap râvî ve müellifleri' tabiri tetkike konu edilip, geçmişten bugüne tartışılmalı İsrâîlî rivâyetlerin senedlerini değerlendirmede bu tabirin sunduğu imkândan hareketle farklı bir bakış açısı sunulmaya çalışılacaktır. Yaptığımız bu değerlendirmeyi Taberî'nin *Cam'û'l-beyân an te'vîli âyî'l-Kur'ân* adlı meşhur tefsiri üzerinde indirgediğimizi, bu yüzden rivâyetlerin senedlerini değerlendirmede merhum Fuat Sezgin'in ortaya attığı bu tabirin kilit bir öneme sahip olduğunu belirtmemiz gerekir.

Atıf: Recep ATAV, “Fuat Sezgin'in 'Yetki Verilmiş Kitap Râvî ve Müellifleri' Tanımı Üzerine İsrâîlî Rivâyetlere Dair Bir Değerlendirme”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVIII/2, 2020, ss. 59-73.

Anahtar Kelimeler: İsrâîlîyât, rivâyet, hadîs, yeti verilmiş kitap râvîleri.

⁷³ Ebû Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muharrem Tan, İstanbul: Yeni Yönelişler Yayınları 2013,190.

⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 171.

⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 156.